

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक लोकशाही विषयी विचार

डॉ. जयश्री छगणलाल साळुंके

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मेमोरियल

लॉ. कॉलेज, देवपूर धुळे जि. धुळे

Email: jcspradip@gmail.com

सारांश:-

डॉ. आंबेडकर लोकशाहीला नुसती शासनपध्दती मानत नव्हते, तर तिला जीवनपध्दती मानत होते. त्यांच्या मते, लोकशाही ही राजकीय क्षेत्रापुरती मर्यादित नसून जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रांना व्यापणारी असते त्यामुळेच सामाजिक लोकशाही प्रस्थापित होणे आवश्यक आहे. सामाजिक लोकशाही पायाभूत असते पाया पक्का नसेल तर राजकीय लोकशाही कोलमडून पडेल. त्यासाठीच डॉ. आंबेडकर सर्वप्रथम भारतातील विषमता नष्ट करून सामाजिक लोकशाही प्रस्थापित करण्यात यावी, असे म्हणतात.

पारिभाषिक शब्द:- सामाजिक लोकशाही, मुक्त समाजरचना

प्रस्तावना :-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे सामाजिक क्रांतीप्रवाहाचे कृतिशिल विचारवंत व नेते होते २० व्या शतकातील महान विचारवंत, प्रकांड कायदेपंडित, थोर समाजसेवक, दूरदर्शी राजकारणी म्हणून ते ओळखले जातात. डॉ. आंबेडकरांचे जीवन -कार्य अलौकिक व अनन्यसाधारण असून, आधुनिक भारताच्या जडणघडणीत त्यांचे योगदान खूप मोठे आहे. भारतातील दीन- दलित व अस्पृश्यांच्या सामाजिक, आर्थिक धार्मिक तसेच राजकीय जीवनात परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी सामाजिक संबंधाची पुनर्रचना मानवी मूल्यांच्या अनुषंगाने करण्यात, कोटयवधी दलित जनतेच्या मनात स्वाभिमान जागृत करण्यात व शतकानुशतके उपेक्षित असणाऱ्या समाजात वैचारिक क्रांती घडवून आणण्याचे श्रेय त्यांच्याकडेच जाते. उत्तम प्रशासक, थोर बुद्धिवादी व सिध्द हस्तलेखक, ग्रंथकार, कुशल संघटक, दलितांचे महान नेते, भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार तसेच सामाजिक विज्ञानाच्या प्रमुख ज्ञानशाखांतील तत्वचिंतक अशा विविध क्षेत्रांतील त्यांचे स्थान वैशिष्ट्यपूर्ण असून त्यांनी केलेले समाजकरण, राजकारण, अर्थकारण, राज्यघटना, शिक्षण या विषयावरील मूलगामी चिंतन, विश्लेषण व कार्य भारतीयांना प्रेरक, पूरक व घटनावाद, लोकशाही सामाजिक व राजकीय, जातीसंस्थेचे विश्लेषण, मार्क्सवाद तसेच राज्यसमाजवाद इत्यादी घटकांचा संदर्भ विचारात घ्यावा लागतो.

उद्दिष्ट :- सामाजिक लोकशाहीच्या विकसात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान पहाणे.

विषय विश्लेषण :-

सामाजिक लोकशाही विषयी विचार :-

डॉ. आंबेडकर लोकशाहीला नुसती शासनपध्दती मानत नव्हते, तर तिला जीवनपध्दती मानत होते. त्यांच्या मते, लोकशाही ही राजकीय क्षेत्रापुरती मर्यादित नसून जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रांना व्यापणारी असते त्यामुळेच सामाजिक लोकशाही प्रस्थापित होणे

आवश्यक आहे. सामाजिक लोकशाही पायाभूत असते पाया पक्का नसेल तर राजकीय लोकशाही कोलमडून पडेल. त्यासाठीच डॉ. आंबेडकर सर्वप्रथम भारतातील विषमता नष्ट करून सामाजिक लोकशाही प्रस्थापित करण्यात यावी, असे म्हणतात.

डॉ. आंबेडकरांच्या लोकशाहीवर दृढ विश्वास असला तरी, तसेच राजकीय लोकशाहीच्या यशस्वितेसाठी सामाजिक लोकशाहीच्या आवश्यकतेवर भर देत असले तरी त्यासाठी ते आधी लोकशाही समाजरचना प्रस्थापित करण्याचे सुचवितात. त्यांच्यामते, लोकशाही समाजरचना याचा अर्थ समता आणि बंधुभावावर आधारित समाजाची उभारणी करणे असा असून, या समाजरचनेत कोणत्याही व्यक्ती वा वर्गाला विशेष सवलत न देता सर्वांना विकासाची समान संधी उपलब्ध करून देणे होय. शिवाय वंशपरंपरने वर्षानुवर्षे सत्तेपासून दूर असलेल्या पद्धलित वर्गांना सत्ता प्राप्त करून देणे आवश्यक असून, व्यक्तीचा दर्जा हा त्याच्या जन्म, जात, संपत्ती इत्यादी घटकांवरून न ठरविता त्यांच्या अंगी असणाऱ्या बुद्धिमत्ता, कौशल्य इत्यादी गुणांनुसार ठरविण्यात यावा. त्याशिवाय लोकशाही समाजरचना म्हणजे व्यक्ती तसेच समाज यांच्या जीवनातील सर्वत्र क्षेत्रांत लोकशाही वातावरण निर्माण करणे, बहुसंख्याकांनी अल्पसंख्याकांवर जुलूम, जबरदस्ती तसेच त्यांचा आवाज दाबून न टाकणे होय.

डॉ. आंबेडकरांच्या मते, सामाजिक लोकशाहीत कोणत्याही प्रकारच्या भेदभावांना स्थान न देता सर्व लोकांमध्ये एकी तसेच बंधुभाव निर्माण करणे आवश्यक असून त्यासाठी सामाजिक, आर्थिक तसेच राजकीय क्षेत्रात समानता निर्माण केली पाहिजे. डॉ. आंबेडकरांच्या मते, समानता म्हणजे सर्व बाबतीत सारखेपणा असा नसून सर्वांना समान दर्जा आणि समान संधी मिळवून देणे होय. समाजव्यवस्थेत निसर्गाने काही बाबतीत विषमता निर्माण केली असली तरी जात, धर्म, पंथ, प्रदेश, भाषा सारख्या घटकांच्या आधारे पाळली जाणारी मानव निर्मित विषमता दूर करून सर्वांच्या किमान प्राथमिक गरजा पूर्ण करणे, त्यासाठी परस्परात, प्रेम, सहकार्य व बंधुभावाचे वातावरण निर्माण करणे आवश्यक आहे. डॉ. आंबेडकरांच्या मते, सामाजिक लोकशाहीत समतेच्या तत्वाचा केवळ कायदेशीर स्वरूपात विचार न करता सर्वांच्या मनात स्वातंत्र्य, समता तसेच बंधुभावाची भावना निर्माण करणे आवश्यक आहे.

डॉ. आंबेडकरांनी भारतातील सामाजिक विषमतेच्या पार्श्वभूमीवर सामाजिक लोकशाहीला महत्व दिले आहे. त्यांच्या मते, 'एक व्यक्ती एकमत' हे तत्व सामाजिक लोकशाहीत पुरेसे नसून 'एक व्यक्ती एकमूल्य' हे तत्व अमलात आणले पाहिजे. जोपर्यंत सामाजिक लोकशाही प्रस्थापित होणार नाही तोपर्यंत राजकीय लोकशाही अर्थहीन आहे. डॉ. आंबेडकरांच्या मते, राजकीय क्षेत्रात व्यक्तींवर जेवढा अन्याय होतो त्यापेक्षा अधिक अन्याय सामाजिक क्षेत्रात होतो. राजकीय क्षेत्रात अन्यायाची तीव्रता जेवढी असते त्यापेक्षा अधिकपटीची तीव्रता ही सामाजिक क्षेत्रात असते. व्यक्तीच्या पिळवणुकीचे मार्ग जेवढे सरकारजवळ असतात त्यापेक्षा अधिक मार्ग समाजाकडे असतात. समाजाकडून व्यक्तींची होणारी पिळवणूक ही अधिक खोलवर तसेच दूरगामी परिणाम करणारी असते. व्यक्तीला अन्यायापासून तसेच पिळवणूकीपासून मुक्त करायचे असेल, तर अन्यायी सरकारच्या आधी अन्यायी समाजाच्या तावडीतून तिला सोडविले पाहिजे. स्वातंत्र्य आंदोलन काळात असे म्हटले जाई की, देशाला स्वातंत्र्य मिळाले, तर व्यक्तीला कायद्याने स्वातंत्र्य देऊन त्या स्वातंत्र्याचे कायद्याच्या आधारे रक्षण करता येईल. देशाची राज्यघटना निर्माण करून त्यात मूलभूत हक्कांचा समावेश करून त्यांना न्यायालयाचे संरक्षण परिवर्तन हे कायद्याच्या वा घटनेच्या आधाराने करता येत असले तरी त्याला मर्यादा येतात. उदाहरण म्हणून ते अमेरिकेचा संदर्भ देतात, अमेरिकेत लिखित व ताठर राज्यघटना आहे. त्या राज्यघटनेत मूलभूत हक्कांचा समावेश करण्यात आला असून, त्यांना स्वतंत्र व प्रभावी अशा न्यायालयांचे संरक्षण देण्यात आले आहे. मात्र, तरीही तेथे निग्रो

लोकांवर अन्याय होतच आहे. भारतातही अशीच परिस्थिती राहिल. भारतातील अस्पृशांची स्थितीही निग्रोसारखीच आहे. त्यामुळे कायद्याच्या किंवा घटनेच्या आधाराने स्वातंत्र्याचे यशस्वी संरक्षण देता येईलच, असे नाही. या पार्श्वभूमीवर डॉ. आंबेडकरांनी पुढीलप्रकारचे उपाय सुचविले आहेत.

१) लोकांच्या दृष्टिकोनात परिवर्तन घडविणे :-

डॉ. आंबेडकरांच्या मते, जातीव्यवस्था ही भारतीयांची मानसिकता बनली आहे. ती बदलविणे आवश्यक असून त्यासाठी एकमेकांच्या मनात एकमेकांबद्दल प्रेम व आदरभाव निर्माण केला पाहिजे, सामाजिक ऐक्य प्रस्थापित केले पाहिजे.

२) मुक्त समाजरचना :-

हिंदू समाजरचना ही परंपरागत आहे. त्यात जाती पोटजाती, विशेष अधिकार असलेले, अधिकार नसलेले तसेच स्पृश्य-अस्पृश्य, सवर्ण कनिष्ठ, पुढारलेले मागासलेले असे भेद आहेत. त्या भेदांच्या भिंती तोडून समाजाची रचना मुक्त आधाराने केली पाहिजे. त्यामुळे अस्पृश्य तसेच मागासवर्गीयांची समाजातील उंची व प्रतिष्ठा वाढण्यास मदत होईल.

३) शिक्षण प्रसार :-

डॉ. आंबेडकरांच्या मते, ब्राम्हण वर्ग हा पूर्वीपासून शिक्षणाच्या कक्षेत असून प्रामुख्याने अस्पृश्यांना शिक्षणापासून वंचित ठेवले गेले आहे. त्यांना शिक्षणाची संधी उपलब्ध करून दिली पाहिजे. ते शिक्षित व सुशिक्षित झाले तर त्यांचे मानसिक, सांस्कृतिक व आर्थिक परिवर्तन घडून येईल. लागतील परिणामी त्यांचे राहणीमान उंचावून त्यांच्यात वैचारिक प्रगल्भता येईल.

निष्कर्ष :-

अशा प्रकारे सामाजिक परिवर्तनाला कायद्याने व घटनेने हातभार लावला पाहिजे. त्यांच्या साहाय्याने स्वातंत्र, समता, बंधुता व न्याय ही लोकशाही मूल्ये प्रस्थापित केली पाहिजेत. याशिवाय नागरिकांनीही सदसदविवेकबुद्धीचा वापर, नैतिक कर्तव्यभावनेत वाढ तसेच घटनेचे पालन करणे आवश्यक असून लोकशाही व्यवस्थेत कायद्यासमोर व प्रशासनात समता आणून व्यक्तिपूजा त्याज्य ठरवणे, याबरोबरच किमान दोन राजकीयपक्ष असणारी राजकीय पक्ष पध्दती तसेच प्रबळ विरोधी पक्षाची निर्मिती केली पाहिजे. असे झाले तर सामाजिक लोकशाही प्रस्थापित होण्याबरोबर राजकीय लोकशाहीची स्थापना व यशस्विता करता येईल, असे डॉ. आंबेडकर म्हणतात.

संदर्भ सूची :-

- १) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर - भालचंद्र फडके
- २) भारतीय राजकीय विचारवंत - बी. वाय. कुलकर्णी
- ३) भारतीय राजकीय विचारांचा इतिहास- डॉ. ना. य. डोळे
- ४) आधुनिक भारतीय राजकीय विचारवंत - आर. एम. गोखले.